

Opieka i kuratela dotycząca osoby ubezwłasnowolnionej w prawie polskim

Abstract

The institution of custody (care) and guardianship remains an essential element of the Polish system of the civil law. This article deals with custody and guardianship institutions in the context of an incapacitated person and furthermore about the institution of the temporary advisor, which is regulated in the Code of Civil Procedure. Both care, guardianship and temporary duties of advisers are associated primarily with the responsibility to act with due diligence while retaining the good of those under the care and tutelage, as well as the public interest.

This purpose is dictated by the general rule arising from family law, which in the first place puts the child (ward) and its business, and afterwards the family. The aim of the article is to provide a framework of these institutions in the Polish law, some proposals of changes in order to ensure proper social and law activity.

I Wstęp

Instytucja opieki i kurateli pozostaje nieodzownym elementem polskiego systemu prawa cywilnego. Zarówno opieka jak i kuratela stanowią prawną formę sprawowania pieczy

¹ Magdalena Sitek, absolwentka Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, seminarzystka seminarium doktorskiego na Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, aplikantka radcowska przy Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Krakowie.

nad osobą i/lub majątkiem podopiecznego, jednakże opieka ma z reguły charakter trwały i wiąże się z tym, że opiekun jako przedstawiciel ustawowy swojego podopiecznego (pupila) dba o jego osobę i majątek, podczas gdy ustanowiony w przypadkach przewidzianych w ustawie (art. 178 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dalej: k.r.o.)² kurator działa przez pewien okres czasu, realizując wyznaczony mu cel. Niniejszy artykuł będzie traktował o instytucji opieki i kurateli w kontekście ubezwłasnowolnienia, chociaż zaznaczenia wymaga fakt, iż Kodeks cywilny przewiduje ustanowienie przez sąd opiekuńczy opiekuna także dla osoby małoletniej np. w przypadku gdy jedno z rodziców nie żyje albo pozbawione jest zdolności do czynności prawnych a równocześnie drugiemu z rodziców władza rodzicielska nie przysługuje (art. 94 k.r.o. w zw. z art. 145 k.r.o.), kuratora zarówno dla osoby fizycznej jak i prawnej np. kurator dla dziecka poczętego, lecz jeszcze nie urodzonego (art. 599 Kodeksu postępowania cywilnego, dalej: k.p.c.)³, kuratora dla strony nie mającej organu powołanego do jej reprezentowania (art. 69 k.p.c.). Wracając do form pomocy ustanawianej dla osób niezdolnych do działania we własnym imieniu i niezdolnych do dbania o swoje interesy osobiste i majątkowe, w Kodeksie postępowania cywilnego pojawia się jeszcze instytucja doradcy tymczasowego, którego tryb powołania i zakres działania regulują przepisy art. 548–551 k.p.c. w zakresie postępowania o ubezwłasnowolnienie osoby pełnoletniej.

Zarówno opieka, kuratela jak i pełnienie obowiązków doradcy tymczasowego wiążą się przede wszystkim z obowiązkiem działania z należytą starannością, przy jednoczesnym zachowaniu dobra pozostającego pod opieką czy kuratelą, a także interesu społecznego. Cel ten podyktowany jest ogólną regułą wynikającą z prawa rodzinnego i opiekuńczego, które na pierwszym miejscu stawia dziecko (podopiecznego) i jego interes, a następnie rodzinę.

II Opieka

Sformułowanie „opieka” obejmuje swoim zakresem prawną ochronę interesów i praw osób małoletnich niepozostających pod władzą rodzicielską lub osób całkowicie ubezwłasnowolnionych⁴. „Opieka prawna stanowi prawną formę pieczy nad taką osobą i jej majątkiem, a więc jest sprawowana na podstawie tytułu prawnego”⁵. Art. 175 k.r.o. stanowi, iż do opieki nad ubezwłasnowolnionym całkowicie stosuje się odpowiednio przepisy o opiece nad małoletnim z zachowaniem przepisów poniższych. Ustawodawca, w art. 13 § 2

² Ustawa z dnia 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59 ze zm.).

³ Ustawa z dnia 17.11.1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296 ze zm.).

⁴ Internetowe wydanie Encyklopedii PWN, www.encyklopedia.pwn.pl.

⁵ H. Haak, *Opieka i kuratela*, Toruń 2004, s. 17.

Kodeksu cywilnego (dalej: k.c.)⁶ przewidział obligatoryjne ustanowienie opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, która nie pozostaje pod władzą rodzicielską. W art. 13 § 1 k.c. wymienione zostały wyczerpująco przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego tj.: ukończenie 13 roku życia, jeżeli osoba ta wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. Do zadań opiekuna należy sprawowanie pieczy nad osobą i majątkiem osoby pozostającej pod opieką (art. 155 k.r.o.), ale równocześnie opiekun jest przedstawicielem ustawowym podopiecznego.

Sąd opiekuńczy z urzędu ustanawia opiekę⁷. Art. 572 § 1 k.p.c. stanowi, iż każdy komu znane jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania z urzędu, obowiązany jest zawiadomić o nim sąd opiekuńczy. Obowiązek ten ciąży w szczególności na urzędach stanu cywilnego, sądach, prokuratorach, notariuszach, komornikach, organach samorządu i administracji rządowej, organach policji, placówkach oświatowych, opiekunach społecznych oraz organizacjach i zakładach, które zajmują się opieką nad dziećmi lub osobami psychicznie chorymi (art. 572 § 2 k.p.c.). Powyższe podyktowane jest między innymi tym, iż na wymienionych instytucjach ciąży szczególnie obowiązek troski o dobro osoby małoletniej i z zaburzeniami psychicznymi, które często padają ofiarami różnorodnych przestępstw. Należy mieć na uwadze, iż cytowany przepis kieruje obowiązkiem powiadomienia wspomnianych organów do „każdego”, kto poweźmie wiadomość uzasadniającą wszczęcie działania sądu z urzędu. Obowiązek ten ma charakter powszechny, społeczny. Ustawodawca nie przewiduje konkretnych sankcji prawnych za jego niedopełnienie, ale wskazania wymaga fakt, że przepisy szczególne doprecyzowują tenże obowiązek⁸. Np. art. 23 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego⁹ nakłada na kierownika szpitala obowiązek zawiadomienia o przyjęciu do szpitala osoby chorej psychicznie bez jej zgody, art. 156 ust. 1 pkt 3 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej¹⁰ (Dz.U. Nr 149, poz. 887 ze zm.) zobowiązuje ośrodki adopcyjne do powiadamiania o okolicznościach uzasadniających wszczęcie z urzędu postępowania opiekuńczego.

Jeżeli dobro osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie nie stoi temu na przeszkodzie, to jej opiekunem powinien zostać jej małżonek, a w jego braku – ojciec lub matka (art. 176 k.r.o.). Oczywiście nie będzie to możliwe nie tylko wtedy, gdy orzeczono rozwód czy separację

⁶ Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. nr 16 poz. 93 ze zm.).

⁷ B. Bładowski, A. Gola, *Ubezwłasnowolnienie. Opieka i kuratela*, Warszawa 1989, s. 39.

⁸ T. Ereciński, *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego do art. 572 k.p.c.*, LexPolonica.

⁹ Ustawa z dnia 8.09.2011 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. nr 231, poz. 1375 ze zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. nr 149, poz. 887 ze zm.).

małżonków, ale także wtedy, gdy małżonek z przyczyn natury faktycznej nie mógłby tej opieki objąć np. mieszka daleko, sam pozostaje ubezwłasnowolniony choćby częściowo, nie jest w stanie samemu sobie zapewnić warunków prawidłowego funkcjonowania itp. Wybór na opiekuna małżonka lub rodziców podyktowany jest przede wszystkim stosunkiem bliskości i więzi emocjonalnych, które powinny te osoby ze sobą łączyć, a także istnieniem wspólnego gospodarstwa domowego.

Obecnie Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie przewiduje badania czy też sprawdzania kompetencji osoby, która ma zostać ustanowiona opiekunem pod względem moralnym, zdrowotnym (chodzi tu o ewentualne zaburzenia natury psychicznej czy psychologicznej np. zaburzenia osobowościowe, skłonności depresyjne itp.), ale jednocześnie zawarta w Zaleceniach kierunkowych w sprawie wzmożenia ochrony rodziny¹¹ aktualna pozostaje teza, iż podstawową zasadą jest dobro dziecka, czyli w kontekście stosowanych odpowiednio do ubezwłasnowolnionego całkowicie zasad ustanawiania opieki, także dobro osoby ubezwłasnowolnionej rozumiane *sensu largo*. W żadnym wypadku nie można doprowadzić do sytuacji, w której opiekun realizowałby swoje zamierzenia i cele kosztem osoby ubezwłasnowolnionej lub ze szkodą dla niej. Regulamin urzędowania sądów powszechnych w § 262 przewiduje okresowe wysłuchanie osoby poddanej opiece lub kurateli, co jest połączone z odebraniem sprawozdania od opiekuna lub kuratora, ale równocześnie stwierdza się, iż pupil nie będzie wysłuchany, jeżeli jest to oczywiście niecelowe ze względu jego stan psychiczny lub umysłowy¹². W regulaminie brak jest sprecyzowania w jakich odstępach czasu należałoby sprawdzać stan wykonywanej opieki czy kurateli (w § 260 zalecono by co najmniej raz na 6 miesięcy, w obecności kuratora sądowego, badane były warunki bytowe osoby poddanej opiece), ale przede wszystkim nie wiadomo kto, kiedy i na jakiej podstawie ma oceniać zasadność wysłuchania podopiecznego biorąc pod uwagę jego stan zdrowia psychicznego. Wydaje się, że ocena stanu zdrowia psychicznego czy umysłowego, jako wymagająca wiedzy specjalnej, niesie za sobą potrzebę weryfikacji przez biegłego lekarza psychiatrę lub co najmniej psychologa. Oczywiście sam kurator/opiekun nie jest władny oceniać czy podopieczny ma być wysłuchany. Badanie warunków bytowych podopiecznych, w celu zapewnienia jak najlepszego wykonywania opieki, winno odbywać się po ustaleniu ogólnych kryteriów na podstawie których będzie można ustalić czy podopieczny ma odpowiednie warunki mieszkaniowe, żywieniowe, czy zażywa leki, ma kontakt ze specjalistami z zakresu medycyny, psychiatrii a przede wszystkim czy jego opiekun zapewnia mu godziwe warunki do normalnego funkcjonowania.

¹¹ Zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożonej ochrony rodziny, III CZP 46/75 Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, 9.06.1976 r.

¹² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23.02.2007 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. Nr 38, poz. 249).

Ocena należytego wykonywania przez opiekuna jego obowiązków (art. 154 k.r.o.) wyłącznie pod kątem zaspokojenia bieżących potrzeb dziecka (w szczególności w zakresie jego utrzymania) jest niewystarczająca. Nie uwzględnia ona bowiem wszystkich aspektów rozwoju dziecka i nie bierze pod uwagę wszystkich okoliczności jego sytuacji, pomijając momenty wychowawczego oddziaływania¹³.

Nadzór nad wykonywaniem opieki sprawuje sąd opiekuńczy, którego zadaniem jest zaznajamianie się na bieżąco z działalnością opiekuna oraz udzielanie mu wskazówek i poleceń, a w razie potrzeby żądanie od niego wyjaśnień we wszelkich sprawach należących do zakresu opieki oraz przedstawiania dokumentów związanych z jej sprawowaniem (art. 165 k.r.o.). Abstrahując od powyższego, opiekun obowiązany jest, co najmniej raz w roku, sporządzić i przedstawić w sądzie opiekuńczym sprawozdanie dotyczące osoby pozostającej pod opieką oraz rachunki z zarządu jej majątkiem (art. 166 § 1 k.r.o.). Wydaje się, iż ujęcie obowiązku sporządzania, co najmniej raz w roku sprawozdania, w odniesieniu do realiów wielu spraw, będzie regułą a nie wyjątkiem. Na zasadzie art. 168 k.r.o. w zw. z art. 598 § 2 k.p.c. sąd opiekuńczy może wymierzyć grzywnę opiekunowi, który nie wykonuje zarządzeń sądu opiekuńczego. Jeżeli zarządzenie zostanie wykonane, grzywna jeszcze nieuiszczona może być umorzona. Niewątpliwie należy spodziewać się, że w przypadku niewykonywania zarządzeń sądu opiekuńczego lub przy działaniu na szkodę lub wbrew interesowi podopiecznego, sąd będzie działał tak, by uchybienia w tym zakresie zostały usunięte.

Po złożeniu przyrzeczenia przez opiekuna zostaje nawiązany stosunek opieki pomiędzy nim a pupilem, a sąd opiekuńczy wydaje stosowne zaświadczenie (art. 590 k.p.c., art. 591 k.p.c.). Sąd okręgowy miejsca zamieszkania osoby, wobec której orzeczono prawomocnie ubezwłasnowolnienie całkowite, z urzędu zawiadamia sąd opiekuńczy przesyłając mu odpis prawomocnego postanowienia w tym przedmiocie, co równoznaczne jest z koniecznością ustanowienia opiekuna dla tejże osoby (art. 544 § 2 k.p.c. w zw. z art. 558 § 1 k.p.c.).

Sprawowanie przez opiekuna jego funkcji zaczyna się dopiero od chwili objęcia opieki, chociaż prawny stosunek opieki powstaje już z chwilą ustanowienia opiekunem konkretnej osoby. Do chwili objęcia opieki jest on jednak niepełny w tym sensie, że nie wywołuje tych wszystkich skutków prawnych, jakie ustawa wiąże z opieką. Dopiero objęcie opieki stwarza po stronie opiekuna legitymację do działania ze skutkiem prawnym bezpośrednio dla małoletniego¹⁴.

Ustawodawca przewidział, iż nie każda osoba, która zostanie wybrana do sprawowania opieki będzie chciała ją sprawować, dlatego też może ona wystąpić w ciągu tygodnia

¹³ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 06.01.1975 r., III CRN 440/74, LexPolonica nr 322085.

¹⁴ S. Kalus, *Komentarz do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego do art. 146 kro*, LexPolonica.

od doręczenia jej postanowienia do sądu opiekuńczego z wnioskiem o zwolnienie jej od obowiązku objęcia opieki (art. 592 k.p.c.).

Po ustaniu opieki lub zwolnieniu opiekuna, aby zapewnić należytą ochronę podopiecznego, w braku wyraźnego postanowienia sądu opiekuńczego, dotychczasowy opiekun, obowiązany jest nadal prowadzić pilne sprawy pupila aż do czasu objęcia opieki przez nowego opiekuna. Dotyczy to także przypadku, gdy istnieje przeszkoda do natychmiastowego przejęcia zarządu majątkiem przez samego podopiecznego bądź jego przedstawiciela ustawowego lub spadkobierców (art. 169 § 3 w zw. z art. 171 k.p.c.).

W art. 148 k.r.o. zostały wymienione przeszkody, które w ogóle uniemożliwiają ustanowienie danej osoby opiekunem. Są to przesłanki faktyczne (art. 148 § 2 k.r.o.) i prawne (art. 148 § 1 k.r.o.).¹⁵ Przesłanką faktyczną jest prawdopodobieństwo, iż osoba, która miałaby zostać ustanowiona opiekunem, nie wywiąże się należycie z nałożonych na nią obowiązków opiekuna. Powyższe może wiązać się m.in. z alkoholizmem, narkomanią, niezdiagnozowanymi zaburzeniami psychicznymi, lękami czy wreszcie stosunkami emocjonalnymi¹⁶ pomiędzy pupilem a opiekunem, które nie pozwolą temu ostatniemu na pełne i rzetelne wywiązywanie się z powierzonych mu zadań, a w konsekwencji może prowadzić do zaniedbywania podopiecznego.

Przesłanki prawne, które zostały wyczerpująco wymienione w art. 148 § 1 k.r.o. to:

- brak zdolności do czynności prawnych (art. 12 k.c.),
- pozbawienie praw publicznych (art. 39 pkt 1 k.k.),
- prawomocne pozbawienie władzy rodzicielskiej (art. 111 k.r.o.),
- skazanie za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności (art. 197 i nast. k.k.),
- skazanie za umyślne przestępstwo z użyciem przemocy wobec osoby lub przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego lub we współdziałaniu z nim,
- orzeczony prawomocny zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowywaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub opieką nad nimi, lub obowiązek powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakaz kontaktowania się z określonymi osobami lub zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu (art. 39 pkt 2a, 2b).

Zgodnie z art. 177 k.r.o. opieka nad ubezwłasnowolnionym całkowicie ustaje z mocy prawa w razie uchylecia ubezwłasnowolnienia lub zmiany ubezwłasnowolnienia całkowitego na częściowe. Ponadto opiekun, także ustanowiony dla osoby małoletniej, zostanie zwolniony z pełnienia tej funkcji w razie wystąpienia przeszkód faktycznych (śmierć opiekuna, śmierć podopiecznego, choroba uniemożliwiająca sprawowanie opieki) lub

¹⁵ H. Haak, *op. cit.*, s. 33.

¹⁶ *Ibidem*.

przeszkód prawnych¹⁷ (m.in. utrata zdolności do czynności prawnych, pozbawienie praw publicznych, czyli w razie wystąpienia negatywnych przesłanek do pełnienia roli opiekuna), niewykonywania należycie swoich obowiązków (w szczególności zaniedbywania podopiecznego czy wyrządzenia mu szkody).

Aby w sposób prawidłowy zadbać o wykonywanie funkcji ochronnej opieki ustawodawca przewidział, iż opiekun nie będzie mógł reprezentować podopiecznych w postępowaniu sądowym, administracyjnym, egzekucyjnym w sprawach pomiędzy podopiecznymi ani pomiędzy podopiecznym a opiekunem albo jego małżonkiem, zstępnymi, wstępnymi lub rodzeństwem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz osoby pozostającej pod opieką (art. 159 k.r.o.). Chodzi przede wszystkim o wykluczenie wszelkich możliwych sytuacji, w których mogłoby dojść do naruszenia interesu podopiecznego. Na powyższe wskazał uwagę Sąd Najwyższy:

Rodzic małoletniego nie może, działając w charakterze przedstawiciela ustawowego, wykonywać praw tego małoletniego jako pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, w tym także w postępowaniu z oskarżenia prywatnego, jeżeli oskarżonym jest drugi z rodziców¹⁸.

W uzasadnieniu do przytoczonego orzeczenia Sąd Najwyższy stwierdził, iż:

odpowiednie stosowanie tej części przepisu art. 57 § 2 k.r., która dotyczy wyłączenia reprezentowania dziecka przez rodziców przy czynnościach prawnych, do reprezentowania dziecka w postępowaniu przed sądem lub inną władzą, podobnie – jak w przypadkach z art. 86 kodeksu rodzinnego in fine, polegać będzie na tym, że przedstawiciel ustawowy nie może reprezentować dzieci w postępowaniu przed sądem lub inną władzą, jeżeli postępowanie toczy się „między nimi” albo „między jednym z dzieci, a jednym z rodziców”, czy też między jednym z dzieci, a opiekunem, co zachodzi w takim przypadku, gdy nasuwa się sprzeczność interesów tych osób¹⁹.

Oczywistym zdaje się wyłączenie powyższego ograniczenia dotyczącego czynności, które polegać będą na bezpłatnym przysporzeniu podopiecznego (brak ekwiwalentu dokonanego świadczenia po stronie opiekuna) stanowiąc tym samym wejście nowych praw czy korzyści majątkowych po jego stronie. W doktrynie podkreśla się, iż dla oceny czy w danym przypadku mamy do czynienia z czynnością odpłatną czy nie, nie ma znaczenia wysokość tego ekwiwalentu²⁰, ale jego nieistnienie.

¹⁷ B. Bładowski, A. Gola, *op. cit.*, s. 60.

¹⁸ Wyrok Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego – Izba Karna, z dnia 30.09.2010 r., I KZP 10/2010, LexPolonica nr 2391086.

¹⁹ Wyrok Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 07.04.1952 r., I C 487/52, LexPolonica nr 363844.

²⁰ H. Haak, *op. cit.*, s. 125.

Dobro i interes osoby pozostającej pod opieką wymaga, aby opiekun we wszelkich ważniejszych sprawach, które dotyczą osoby lub majątku małoletniego (odpowiednio znajdzie zastosowanie ta reguła do osób ubezwłasnowolnionych całkowicie) uzyskiwał zezwolenie sądu opiekuńczego (art. 156 w zw. z art. 175 k.r.o.). W doktrynie podkreśla się, iż co do zasady więź łącząca rodziców z dzieckiem stanowi niejako gwarancję działania przez rodziców zgodnie z dobrem i interesem dziecka, dlatego decyzje przez nich podejmowane są zazwyczaj poza kontrolą sądu opiekuńczego, ale nie można pozostawić pełnej swobody w zakresie podejmowanych ważniejszych decyzji opiekunowi, który może być spoza kręgu rodzinnego²¹. Według S. Kalus do ważniejszych sprawy należą przede wszystkim:

1. określenie miejsca pobytu dziecka, tzn. gdzie faktycznie dziecko ma przebywać;
2. ustalenie miejsca pobytu dziecka w sytuacji, gdy miałoby nastąpić wydanie dziecka mającego obywatelstwo polskie za granicę;
3. wybór kierunku kształcenia małoletniego lub wybór jego zawodu;
4. wyrażenie zgody na dokonanie zabiegu lekarskiego;
5. wytoczenie przez opiekuna powództwa o ustalenie ojcostwa podopiecznego;
6. wyrażenie zgody na uznanie ojcostwa przez podopiecznego mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych oraz wyrażenie zgody przez opiekuna na uznanie osoby podlegającej opiece;
7. wyrażenie zgody na przysposobienie małoletniego podopiecznego;
8. wyrażenie zgody na odrzucenie spadku lub zrzeczenie się dziedziczenia przez osobę podlegającą opiece, a mającą ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a także w sprawie odrzucenia spadku za spadkobiercę podlegającego opiece i niemającego zdolności do czynności prawnych.
9. wyrażenie zgody na złożenie przez opiekuna wniosku o zmianę nazwiska osoby poddanej opiece w trybie Ustawy z 15 listopada 1956 r. o zmianie imion i nazwisk;
10. wystąpienie o zmianę nazwiska podopiecznego w trybie administracyjnym;
11. wyrażenie zgody na przyjęcie osoby do domu opieki społecznej osoby, o której mowa w w art. 38 Ustawy o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. Nr 111, poz. 535 ze zm.)²²;
12. wyrażenie zgody na udział małoletniego w eksperymencie medycznym i w eksperymencie badawczym²³;
13. wyrażenie zgody na przerwanie ciąży w przypadku, gdy kobieta jest małoletnią poniżej 13 roku życia lub ubezwłasnowolnioną całkowicie²⁴.

²¹ S. Kalus, *op. cit.*

²² H. Haak, *op. cit.*, s. 102.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

Do powyższego otwartego katalogu należy dodać jeszcze wynikającą z orzecznictwa czynność polegającą na wytoczeniu powództwa w imieniu podopiecznego przed rozpoczęciem, której opiekun prawny w pierwszej kolejności powinien uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego zwłaszcza, jeżeli są to roszczenia majątkowe w większym rozmiarze, nie związane bezpośrednio z dokonywaniem czynności zwykłego zarządu wobec majątku ubezwłasnowolnionego całkowicie. Brak legitymacji czynnej do działania jest jednakże brakiem usuwalnym, który powodować będzie odrzucenie pozwu jedynie w przypadku braku takiego zezwolenia w chwili wyrokowania sądu (art. 199 § 1 pkt 3 i § 2 k.p.c. w zw. z art. 316 k.p.c.)²⁵.

Wytoczeniem powództwa za życia poszkodowanego w rozumieniu art. 445 § 3 k.c. jest wytoczenie powództwa, które jest skuteczne w tym znaczeniu, że nadaje się do rozpoznania. Wytoczenie powództwa może być skuteczne także w braku zgody sądu opiekuńczego na dokonanie tej czynności przez opiekuna osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie (art. 156 w zw. z art. 175 k.r.o.)²⁶

Jeżeli stan zdrowia i umysłu na to pozwala, opiekun powinien wziąć pod rozwagę opinię podopiecznego, co do ważniejszych czynności i jego rozsądne życzenia w tym zakresie (art. 158 k.r.o.), udostępniając mu niezbędną wiedzę i informacje do stworzenia mu możliwości do wyrażenia swojego stanowiska, przy czym nie ma znaczenia fakt, iż czynność miałaby dotyczyć małoletniego, ubezwłasnowolnionego, chorego psychicznie, niedołęznego fizycznie itp., ale zależy to od okoliczności konkretnego przypadku.

Sąd Najwyższy podkreśla, iż:

okoliczność, że sąd opiekuńczy zezwolił opiekunowi osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie na dokonanie czynności prawnej (art. 156 w związku z art. 175 k.r.o.) nie wyłącza badania, czy czynność dokonana na podstawie tego zezwolenia jest sprzeczna z ustawą, ma na celu obejście ustawy lub jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 1 i 2 k.c.)²⁷

W uzasadnieniu do przytoczonego wyroku Sąd Najwyższy wyjaśnił, że nie zawsze czynność faktycznie dokonywana jest zgodna z ustawą czy zasadami współżycia społecznego, ponieważ może być w rzeczywistości realizowana w jakiś czas po wydaniu zezwolenia sądu opiekuńczego, a okoliczności mogą świadczyć o tym, iż albo zmieniły się warunki do jej dokonania (okoliczności faktyczne) albo okoliczności prawne, które czynią zezwolenie nieaktualnym. W związku z powyższym dojść może do ponownego badania w okresie późniejszym wydanego uprzednio zezwolenia²⁸.

²⁵ Wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 27.11.2008 r., IV CSK 306/2008, LexPolonica nr 2082127.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 25.11.2009 r., II CSK 262/2009, LexPolonica nr 2371224.

²⁸ *Ibidem*.

Co do zasady:

czynność prawna dokonana przez opiekuna bez wymaganego zezwolenia sądu opiekuńczego jest nieważna²⁹. Czynność procesowa (wniesienie powództwa) dokonana bez takiego zezwolenia nie może też wywołać pożądanego skutku. O ile jednak zezwolenie sądu opiekuńczego nie może być wydane po dokonaniu czynności prawnej (*ex post*), o tyle inaczej jest – ze względu na unormowania zawarte w przepisach procesowych – jeżeli chodzi o czynności procesowe³⁰.

Czynność ta nie może być skutecznie konwalidowana³¹. Podkreślenia wymaga fakt, iż przy czynnościach dwustronnych osoby trzecie nie są zainteresowane w stosunkach wewnętrznych i zakresem umocowania do działania przedstawiciela ustawowego, ponieważ chroni ich zasada niezależności umocowania od stosunku wewnętrznego. Jednakże w przypadku, gdy osoba trzecia ma świadomość przekroczenia granic tego umocowania bądź działania w sprzeczności z interesem reprezentowanego (jak podkreśla się w orzecznictwie zwłaszcza w razie niewspółmierności wzajemnych świadczeń stron umowy), wtedy nie ma racji odwoływanie się do powyższej zasady i ochrona drugiej strony czynności. W takiej sytuacji to właśnie treść stosunku prawnego pomiędzy opiekunem a reprezentowaną przez niego osobą przy czynnościach z osobą trzecią będzie wyznaczała zakres umocowania do działania³².

III Doradca tymczasowy

Doradca tymczasowy występuje w procesie cywilnym, gdy sąd tak postanowi, w zakresie postępowania o ubezwłasnowolnienie, i powoływany jest do reprezentowania zainteresowanego w toku procesu lub do zarządu jego majątkiem, ale jego kompetencje mogą rozciągać się także poza to postępowanie (art. 548 § 1 k.p.c. w zw. z art. 549 § 2 k.p.c.). Požadane przez ustawodawcę jest, aby na doradcę tymczasowego został wyznaczony przede wszystkim małżonek, krewny lub inna osoba bliska, jeżeli nie stoi temu na przeszkodzie względ na dobro osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie (art. 548 § 3 k.p.c.).

Wówczas jako przedstawiciel tej osoby może na podstawie art. 901 § 1 k.c. odwołać darowiznę dokonaną przez osobę, dla której został ustanowiony³³. Postanowienie o ustanowieniu doradcy tymczasowego z uwagi na jego zaskarżalność powinno być sporządzone odrębnie (poza protokołem rozprawy) i podpisane przez wszystkich trzech sędziów³⁴.

²⁹ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24.06.1961 r., I CO 16/61, publ. OSNCP 1963/9 poz. 187.

³⁰ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 27.11.2008 r., IV CSK 306/2008, LexPolonica nr 2082127.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 24.06.1961 r., I CO 16/61, LexPolonica nr 315901.

³² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie, z dnia 4.12.1991 r., I ACr 358/91, LwPolonica 303999.

³³ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 21.06.1968 r., I CZ 77/68, LexPolonica nr 296738.

³⁴ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 9.04.1968 r., II CR 112/68, LexPolonica nr 325638.

Ustanowienie doradcy tymczasowego dla osoby pełnoletniej względem, której wszczęto postępowanie o ubezwłasnowolnienie powoduje, iż osoba ta posiada ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a do ustanowionego doradcy tymczasowego stosuje się odpowiednio przepisy o kuratorze osoby częściowo ubezwłasnowolnionej (art. 549 k.p.c.).

Zgodnie z art. 550 k.p.c. ustanowienie doradcy tymczasowego traci moc z chwilą:

- zakończenia postępowania o ubezwłasnowolnienie orzeczeniem niezmienną sytuację prawnej osoby dotkniętej wnioskiem, który oddalono, odrzucono bądź postępowanie umorzono,
- orzeczenia ubezwłasnowolnienia częściowego lub całkowitego, a wraz z nimi odpowiednio kuratora lub opiekuna,
- wydania postanowienia o odwołaniu doradcy tymczasowego, ponieważ odpadła przesłanka jego ustanowienia, tzn. nie zachodzi potrzeba ochrony osoby lub jej majątku.

IV Kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, kurator procesowy w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie

W pierwszej kolejności należy odróżnić od siebie pojęcie ustanowienia kurateli i ustanowienia kuratora, które nie są pojęciami tożsamymi. Kuratela oznacza ustanowienie formy pieczy nad osobą lub jej majątkiem, jest ustaleniem treści stosunku prawnego i odpowiadających mu obowiązków, której konkretyzacja następuje po objęciu kurateli przez kuratora po złożeniu przyrzeczenia³⁵. Art. 16 k.c. stanowi, iż dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę. W tym przypadku niewątpliwie ustanowienie kurateli wiąże się z obowiązkiem ustanowienia kuratora, który nie zostaje ustanowiony jedynie do dokonania konkretnej czynności, a jego zadaniem jest pomoc dla prowadzenia jej spraw. Zaznaczyć trzeba, iż kurator będzie uprawniony do reprezentowania ubezwłasnowolnionego częściowo i zarządu jego majątkiem, tylko w przypadku wyraźnego umocowania w tym zakresie przez sąd opiekuńczy, gdy dojdzie on do przekonania, iż nawet w sprawach zwykłego zarządu, nie może sam sobie poradzić np. ze względu na stan zdrowia psychicznego, niedorozwój umysłowy, alkoholizm czy narkomanię³⁶.

Kurator osoby częściowo ubezwłasnowolnionej jest powołany do wyrażenia zgody na zaciągnięcie przez nią zobowiązań lub rozporządzenie swoim prawem (art. 17 k.c.) również w tym wypadku,

³⁵ H. Haak, *Ibidem*, s. 270.

³⁶ B. Bładowski, A. Gola, *op. cit.*, s. 64.

gdy postanowienie sądu opiekuńczego nie zawiera uprawnienia kuratora do reprezentowania osoby częściowo ubezwłasnowolnionej i do zarządzania jej majątkiem (art. 181 § 1 k.r.o.)³⁷.

Podobnie jak w przypadku opiekuna, także i kurator w ważniejszych sprawach powinien uprzednio uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego na podjęcie czynności przekraczającej zwykły zarząd. Szczególnym uprawnieniem od 2007 r. przyznanym dla osoby ubezwłasnowolnionej jest przysługujące jej niezależnie od ustanowienia kuratora lub opiekuna prawo do wystąpienia z wnioskiem o uchylenie albo zmianę orzeczonego ubezwłasnowolnienia (art. 559 § 3 k.p.c.). Początkowo ustawodawca i Sąd Najwyższy stali na stanowisku, iż uprawnienie to przysługuje sądowi z urzędu lub wyznaczonemu kuratorowi czy opiekunowi, ograniczając tym samym prawo konstytucyjne do wolności, do sądu i godności człowieka³⁸. Na skutek skargi złożonej do Trybunału Konstytucyjnego w 2007 r. sytuacja prawna osoby ubezwłasnowolnionej zmieniała się w sposób kategoryczny. W toku postępowania Trybunał Konstytucyjny stanowczo podkreślił, że:

„podmiotowość” osoby ubezwłasnowolnionej jest realizowana w pełni dopiero na etapie zaskarżenia postanowienia w sprawie zmiany lub uchylenia ubezwłasnowolnienia, a wcześniej osoba ta jest tylko biernym „przedmiotem” wniosku i decyzji o wszczęciu postępowania, mimo że jej status materialnoprawny w obu sytuacjach jest identyczny, a taki sam może być także stopień jej faktycznego rozeznania i świadomości. Niewątpliwie, tak potraktowana osoba ubezwłasnowolniona ma pełne prawno poczuć „usprawiedliwione okolicznościami intersubiektywne przeświadczenie”, że na skutek wskazanych rozwiązań proceduralnych dotknęła ją „niesprawiedliwa, nieuzasadniona krzywda”³⁹.

Nowelizacja z 2010 r. Kodeksu postępowania cywilnego, w zakresie postępowania o ubezwłasnowolnienie, wprowadziła uprawnienie dla sądu, polegające na tym, iż w:

sprawach o ubezwłasnowolnienie, o uchylenie oraz zmianę ubezwłasnowolnienia sąd może ustanowić dla osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie lub dla osoby ubezwłasnowolnionej, adwokata lub radcę prawnego z urzędu, nawet bez jej wniosku, jeżeli osoba ta ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie za potrzebny (art. 560¹ k.p.c.).

Nie podlega wątpliwości, iż działanie sądu z urzędu w tym zakresie wzmocni pozycję osoby względem, której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, a także wpłynie przede wszystkim na zwiększenie ochrony jej osoby.

³⁷ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 30.09.1977 r., III CRN 132/77, LexPolonica nr 296295.

³⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7.03.2007 r., K 28/2005, LexPolonica nr 1238341.

³⁹ Uzasadnienie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7.03.2007 r., K 28/2005, LexPolonica nr 1238341.

W toku postępowania o ubezwłasnowolnienie sąd może zaniechać doręczenia pism sądowych, wezwania lub wysłuchania osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, jeżeli uzna to za niecelowe ze względu na stan zdrowia tej osoby, określony w opiniach biegłego lekarza psychiatry lub neurologa oraz psychologa wydanych po przeprowadzeniu badania (art. 556 § 1 k.p.c.) i w tym wypadku ustanowi kuratora chyba, że ma ona przedstawiciela ustawowego, który nie jest wnioskodawcą, dla ochrony jej praw w toku procesu (art. 556 § 2 k.p.c.). Prawo do zaskarżania postanowień sądu ma wówczas nie tylko osoba, której postępowanie dotyczy, ale także jej kurator procesowy⁴⁰.

Postępowanie o ubezwłasnowolnienie toczy się w interesie uczestnika postępowania. Dlatego też w wypadku ustanowienia kuratora z art. 547 § 2 k.p.c. obowiązkiem jego jest zarówno podejmowanie starań o zebranie materiału dowodowego, potrzebnego do rozstrzygnięcia sprawy zgodnie z interesem uczestnika, jak i aktywny udział w rozprawie, a w razie potrzeby wniesienie rewizji oraz wzięcie udziału w postępowaniu rewizyjnym. Z tych względów sąd powinien na stanowisko kuratora powołać osobę posiadającą kwalifikacje potrzebne do spełnienia tych zadań⁴¹.

V Kurator dla osoby posiadającej pełną zdolność do czynności prawnych

Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje ustanowienie kuratora także dla osoby niepełnosprawnej, która zachowuje pełną zdolność do czynności prawnych, a zadaniem kuratora jest pomoc w prowadzeniu jej spraw. Zakres tejże pomocy powinien określić sąd opiekuńczy, który go ustanawia (art. 183 k.r.o.), ale po wysłuchaniu osoby niepełnosprawnej, ponieważ rodzaj spraw i czynności, do których potrzebuje pomocy wyznaczy ona sama. Na wniosek osoby niepełnosprawnej sąd opiekuńczy uchyli kuratelę (art. 183 § 2 k.r.o.), a więc ma ona charakter czasowy. Pojęcie osoby niepełnosprawnej nie zostało zdefiniowane przez ustawodawcę, ale trafne wydaje się być określenie jej w orzecznictwie i doktrynie, jako osoby ułomnej pod względem fizycznym lub psychicznym, ale pełnoletniej i niebędącej ubezwłasnowolnioną częściowo ani całkowicie⁴². Kurator ustanawiany dla takiej osoby najczęściej ma pomagać w prowadzeniu konkretnej sprawy, wykonaniu konkretnej czynności, których osoba nie jest w stanie wykonać z powodu wieku, stanu zdrowia (ale oczywiście nie ma uzasadnienia dla orze-

⁴⁰ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 28.10.1974 r., II CR 540/74, LexPolonica nr 330577.

⁴¹ Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, z dnia 17.09.1973 r., II CR 444/73, LexPolonica nr 328831.

⁴² H. Haak, *op. cit.*, s. 307.

czenia wobec niej ubezwłasnowolnienia). Co istotne z punktu widzenia procesowego, kurator nie jest przedstawicielem ustawowym tej osoby⁴³, ale może być jej pełnomocnikiem procesowym na podstawie pełnomocnictwa, jako osoba sprawująca zarząd nad jej interesami⁴⁴.

VI Wnioski

Nie podlega wątpliwości, że opieka i kuratela zostały wprowadzone przez ustawodawcę, aby osoby pozbawione całkowicie lub częściowo zdolności do czynności prawnych mogły funkcjonować w społeczeństwie poprzez swoich reprezentantów. Pozostawienie kontroli nad wykonywaniem obowiązków opiekuna i kuratora sądowi opiekuńczemu zapewnić ma rzetelną weryfikację realizowanych zadań z naciskiem na obiektywizm. Opisane instytucje dbając o interes jednostki utrzymują tym samym stabilizację społeczną i pewność obrotu prawnego. Jednak pod roz wagę można poddać czy rzeczywiście, zgodnie z celem obowiązujących przepisów, to interes podopiecznych stawiany jest na pierwszym miejscu a ich sprawy osobiste i/lub majątkowe realizowane z należytą starannością. Wydaje się bowiem, że sporządzane co najmniej raz w roku sprawozdania, nie zawsze odzwierciedlają w pełni aktualną sytuację podopiecznego. Zasadnym byłoby zwiększenie częstotliwości sporządzania raportów z wykonywanej opieki i kurateli do półrocznych sprawozdań połączonych z kontrolą medyczną stanu zdrowia. Pozwoliłoby to na szybszą weryfikację istnienia stanu zdrowia czy umysłu w oparciu o przesłanki ubezwłasnowolnienia lub pozwalałoby na podjęcie stosownych kroków do zmiany rodzaju ubezwłasnowolnienia, biorąc pod uwagę okoliczności konkretnej sprawy. Interes podopiecznego to nie tylko dbanie o jego sprawy osobiste i/lub majątkowe, ale także ciągła kontrola stanu emocjonalnego/zdrowotnego pod kątem orzeczonego ubezwłasnowolnienia. Nie można bowiem dopuścić do przypadków, w których pomimo odpadnięcia przesłanek ubezwłasnowolnienia, osoba pozostaje pozbawiona zdolności do czynności prawnych, a w dalszej konsekwencji konstytucyjnych praw i wolności. Celowym wydaje się również położenie nacisku na wybór osób, na które nakładany jest obowiązek sprawowania opieki czy kurateli. Z analizy orzecznictwa sądów powszechnych wynika, że niejednokrotnie to nie interes podopiecznego jest realizowany, ale osób trzecich. Być może korzystnym rozwiązaniem, które mogłoby wzbogacić system opieki prawnej w Polsce jest postulowane przez organizacje pozarządowe, fundacje

⁴³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 3.11.2011 r., I ACa 968/2011, LexPolonica nr 3034838.

⁴⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22.11.2011 r., I ACz 1627/2011, LexPolonica nr 3034630.

czy środowiska prawnicze, wprowadzenie instytucji pełnomocnictwa opiekuńczego⁴⁵ (np. Kanada). Zdaniem autorki, postulowane projekty zmiany Kodeksu cywilnego w zakresie ubezwłasnowolnienia mające na celu pozostawienie jednego rodzaju ubezwłasnowolnienia pociągają za sobą konieczność wprowadzenia nowych rozwiązań systemowych. Rozwiązania te powinny w sposób bardziej szczegółowy i precyzyjny wskazywać nie tylko okoliczności mogące prowadzić do ograniczenia zdolności do czynności prawnych, ale równocześnie wprowadzenie takich, które pozwalają na pełne funkcjonowanie społeczne i prawne osób wymagających pomocy.

⁴⁵ Wprowadzenie tej instytucji proponowane jest m.in. przez dr L. Kociuckiego z Instytutu Nauk Prawnych PAN.